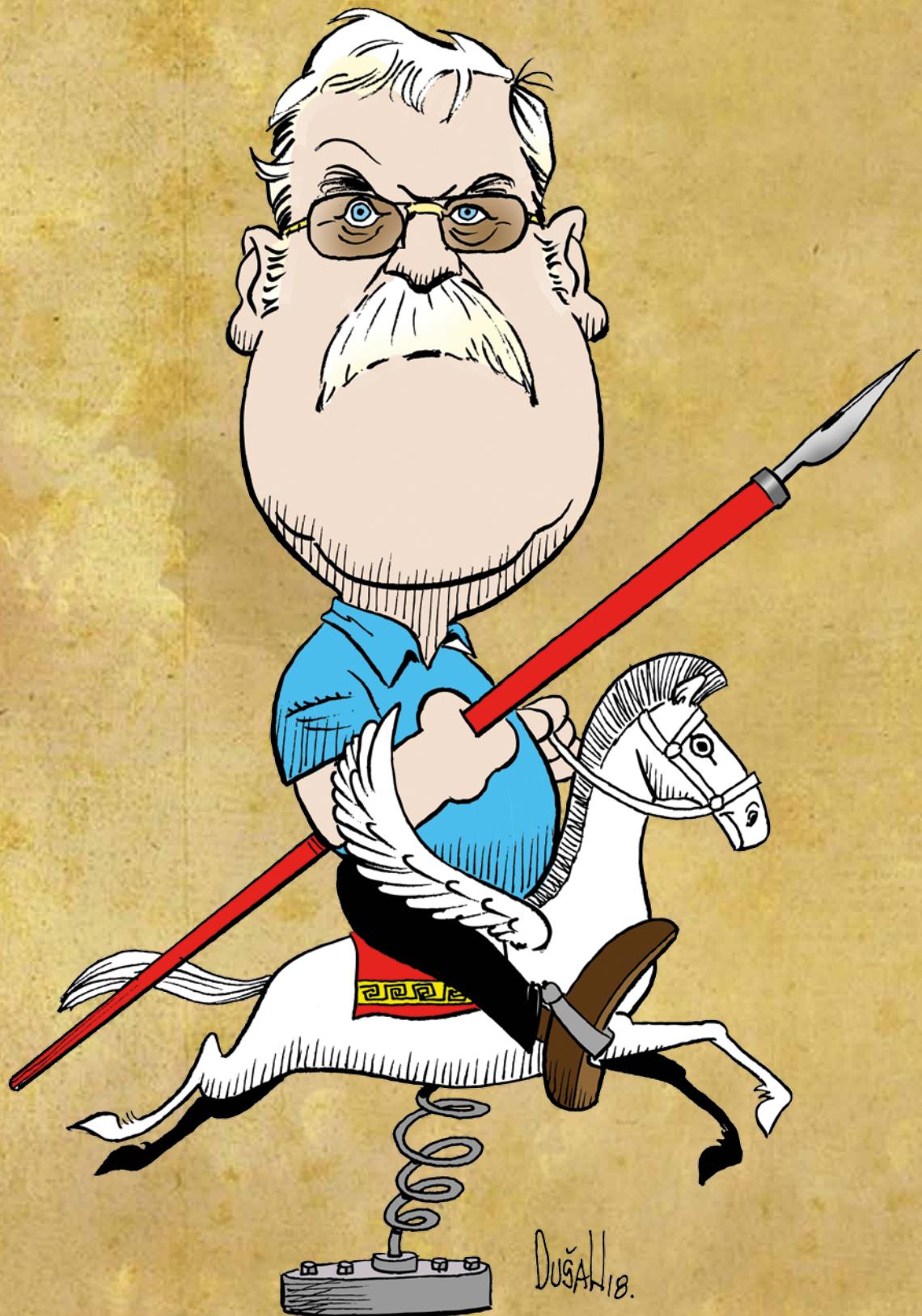

Dušan Reljić

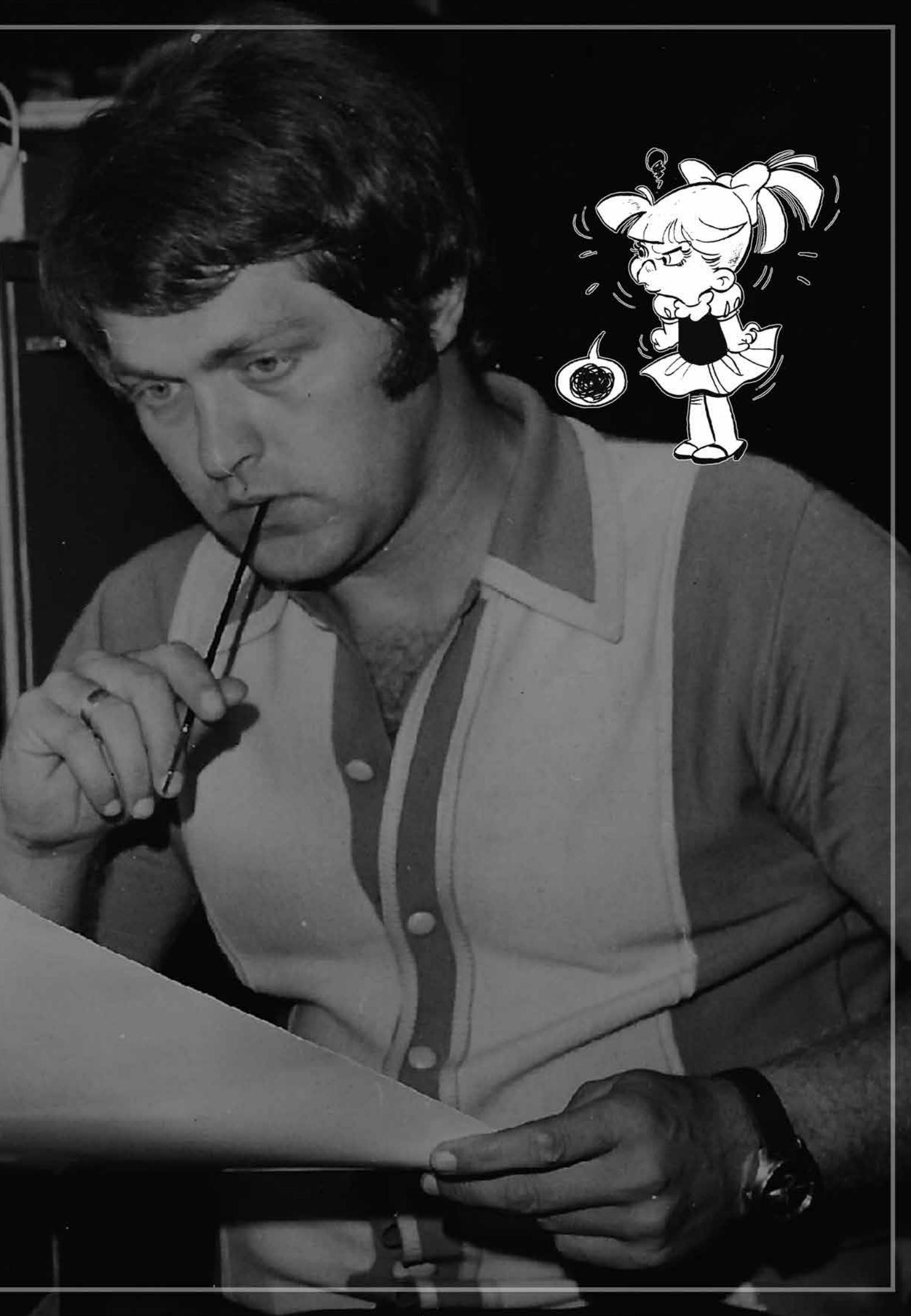
- strip, karikatura, ilustracija

Predrag Đurić

Dušan
18.

Predrag Đurić

Dušan Reljić

- strip, karikatura, ilustracija

Beograd, 2019.

**Predrag Đurić
DUŠAN RELJIĆ - STRIP, KARIKATURA, ILUSTRACIJA**

Izdavač: Modesty stripovi, Beograd, edicija Osvrti #3

www.modestystripovi.com
info@modestystripovi.com

Urednik: Živojin Tamburić
Tehnička priprema: Vladimir Vukašinović

Prava za ovu knjigu © Živojin Tamburić
Prava u celini © Dušan Reljić, Predrag Đurić

Štampa: AMD sistem, Zemun
Tiraž: 300

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

ISBN: 978-86-80306-13-1
COSBISS.SR-ID 277585676

Sva prava ostaju sa nosiocima autorskih prava i potpuna ili delimična
reprodukacija ove knjige mora se dogovoriti sa nosiocima autorskih prava.

SADRŽAJ

1 Reč urednika	5
2 Biografija Dušana Reljića	7
3 Scenaristi sa kojima je sarađivao Dušan Reljić	9
4 Magija slobodne linije i humora Dušana Reljića	11
5 Avanturistički strip	43
Neretljanski gusar	44
Orion (primeri tabli)	57
Leptir (primeri tabli)	61
6 Erotski stripovi	65
Dekameron	66
Lizet (primeri tabli)	87
7 Humoristički stripovi	89
Daniel i Marko	90
Družina Kliker	101
Aligator Ale	120
Vasa Trasa	123
Radiša	133
Balko u Njuorderlendu	140
8 Licencni stripovi	147
Tom i Džeri	148
Bil i Bul	151
Miki	154
9 Izbor iz ostalih stripova	157
10 Karikature	167
11 Ilustracije za knjige, novine i magazine	173
12 Fotografije	179
13 Stripografija	183
14 O autoru knjige	187

1 REČ UREDNIKA

Ovo je treća knjiga u našoj ediciji *Osvrti*, u kojoj se bavimo kritičkim osvrtima na stripske stvaraoce i stripske scene. Naša prva knjiga je bila *Stripovi koje smo voleli* (Tamburić, Zupan, Stefanović, 2011), kritički leksikon o stripovima sa prostora bivše Jugoslavije u XX veku, a druga knjiga je bila *Stripske majstorije Ive Kušanića* (Zupan, 2015), stripska monografija našeg istaknutog karikaturiste Ive Kušanića.

Bilo je zadovoljstvo pratiti nastajanje i sarađivati na ovoj trećoj knjizi. Pre svega zbog Dušana Reljića, neosporno velikog umetnika stripa, karikature i ilustracije, sa osobenim i opuštenim potezom i sa izuzetnim smislom za humor, erotiku i dečji strip. Zanimljivo je da njegova originalna stilizacija i narativni pristup nisu naišli na neko veće prepoznavanje naših urednika, a i Reljićev odsustvovanje u Grčkoj nije pomoglo, tako da je Reljić relativno nepoznat među našim ljubiteljima stripa. Ova knjiga donekle ispravlja tu nepravdu i otvara mogućnost za širu reprodukciju Reljićevog opusa.

Ovakvih knjiga nikada nije dovoljno, a malo ih ima, u našoj zemlji, koja treba da želi da ostane u kontaktu sa svojom umetničkom i kulturnom baštinom. Dakle, ova knjiga ukazuje pre svega mlađim generacijama na stripsko nasleđe i na umetnika koga nisu dovoljno upoznali, ali takođe pruža ohrabrenje novim autorima stripa da ostanu samosvojni i istraju u originalnom stvaralaštvu, kao što je to Reljić dosledno sprovedio tokom svoje karijere.

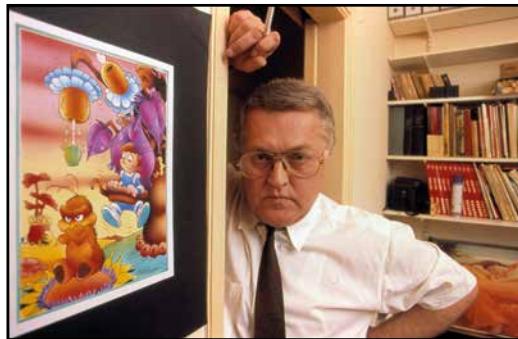
Posebno se zahvaljujem Reljiću na saradnji, Đuriću na opsežnom istraživanju, izboru radova i detaljnim kritičkim analizama i Vukašinoviću na grafičkom oblikovanju knjige.

Živojin Tamburić, Beograd/London, april 2019.

2 BIOGRAFIJA DUŠANA RELJIĆA

Dušan Reljić je autor stripa, karikaturista i ilustrator. Rođen je 2. jula 1948. godine u Novom Sadu, ali, kako mu je otac bio vojno lice, Dušanova porodica se već krajem iste godine seli u Banjaluku. U Banjaluci provodi detinjstvo i ranu mladost. Pohađa osnovnu školu *Filip Višnjić* i gimnaziju, koju završava u Titovom Drvaru 1967. godine. Bavi se sportom, prvo atletikom, a kasnije borilačkim veštinama – džudom, karateom i boksom. Od rane mladosti privlači ga i muzika. U Titovom Drvaru peva u bendu *Pećinari*. Kasnije, u Beogradu, peva u horu *Ivo Lola Ribar* i u okviru okteta Radio televizije Beograd, sa kojim snima i 11 albuma. U Beograd dolazi na studije filozofije i sociologije 1967. godine. Naredne godine i cela njegova porodica se seli u prestonicu.

Zanimanje za strip i ilustraciju javlja se kod Dušana još u školskim danima. Kao srednjoškolac objavljuje prve ilustracije u sarajevskim *Malim novinama*, a 1968. objavljuje i karikature u novosadskom *Veselom svetu*. Prvu priliku da se profesionalno bavi stripom dobija 1972. godine u banjalučkom *Glasu*, za koji objavljuje kaiševe stripa *Davor*. Već naredne godine objavljuje i strip *Zeka* u istoimenom dečjem časopisu *Dečijih novina* iz Gornjeg Milanovca. Za istog izdavača crta i veliki broj ilustracija u periodu 1973-1975. godina. U *Tempu* objavljuje šest strana stripa *Sima Karambol*.

U redakciji dnevnog lista *Borba* zapošljava se 1974. godine na mestu tehničkog urednika i novinara. Uglavnom radi ilustracije za list. Dve godine kasnije Dušan je jedan od osnivača *Beogradskog kruga 2*, neformalne grupe autora stripa. Od 1978. godine objavljuje različite kraće stripove u časopisima *Popaj*, *Mladost* i *Vidici*, a 1979. godine objavljuje dva duža stripa u *Yu stripu – Iskopljena čast* (po sopstvenom scenariju) i *Neretljanski gusar* (scenario Vladimir Nedanoski). Za *Akcijaške omladinske novine* tokom 1981. i 1982. crta kaiševe stripa *Vasa Trasa*, a od 1982. godine počinje i u sindikalnom listu *Rad* da objavljuje strip *Radiša*.

Dušan se 1983. godine pridružuje timu autora okupljenih oko specijalnog broja *Ježevog zabavnika Kondor* i tokom te i naredne godine nastaje pet epizoda stripa *Orion* (za jednu epizodu scenario je pisao Vladimir Nedanoski) i dve epizode stripa *Leptir* (scenario Jelena Radovanović).

Redakciju *Borbe* Dušan napušta 1984. godine i počinje da radi za zagrebački *Vjesnik* stripove o Tomu i Džeriju i Bilu i Bulu. Do 1987. godine nacrtće oko hiljadu strana stripa. Tokom ovog perioda u *Erotici* i *Zum reporteru* objavljuje strip *Dekameron*. Za *Zum reporter* radi još nekoliko kraćih erotskih stripova. U *Erotici* objavljuje i karikature. Sledi saradnja sa *Mikijevim zabavnikom*, za koga crta naslovne strane, ilustruje rubrike *Magina učionica* i *Hajde da se englezimo* (tekstovi Magda Buzurović i Ljiljana Smiljanić), a radi i nekoliko epizoda *Mikija Mausa* i *Paje Patka*.

Dušan 1988. godine započinje saradnju sa školskim listom *Kekec* (strip *Daniel i Marko*) i *Politikinim zabavnikom* (strip *Družina Kliker*). Ilustruje i više knjiga za izdavača *Zebru* – *Alisa u zemlji čuda*, *Toma Palčić*, *Til Ojlenšpigel*...

Tokom prvih godina nakon raspada Jugoslavije radi nekoliko kratkih stripova, uključujući i one za britanski časopis *Igl*, da bi 1994. godine emigrirao u Grčku. U Atini jedno vreme radi za izdavača *Mamut komiks*, a zatim kao slobodan umetnik crta karikature za *Plejboj* i *Penthaus*, sve do 1999. kada se zapošljava u listu *Elefterotipija*. Ovo je period kada se Dušan posvećuje karikaturi i to prvenstveno političkoj, po čemu postaje poznat i uvažen u Grčkoj. Njegove karikature prenose i inostrani listovi.

Iako 2001. godine napušta *Elefterotipiju*, u Grčkoj Dušan boravi sve do 2011. godine. Tokom tog perioda radi više kraćih, uglavnom karikaturalnih i erotskih stripova, kao i nekoliko dužih, među kojima se ističu *Oli i Pija* i *Pandora i Plato*. Posebno zapaženi stripovi iz ovog perioda su *Balko iz Njuorderlenda* (prema scenariju Dušanovog sina Daniela) i *Babis*. Sa scenaristkinjom Irinom Hiratu radi strip *Top sirop*. Karikature radi i za listove *Metro* (1999), *Kosmos tu penditis* (2006-2009), *Veto* (2010-2011), zatim *Epsilon*, *Parapente* i *Status*. Ilustruje i veliki broj knjiga o Pink Panteru i Peri Detliću, kao i druge knjige i udžbenike za izdavače *Elenika gramata*, *Artun* i *Modern Tajms* – ukupno oko 5000 ilustracija.

Po povratku u Beograd radi političku karikaturu za listove *Svedok* (2013-2016) i *Ilustrovana politika* (2016), kao i ilustracije za *Politikin zabavnik* (2012-2016). Nastavlja da se bavi stripom, obnavljajući stare serije i radeći na novima, koje tek čekaju svoju premijeru.

Dušan Reljić živi u Beogradu. Od 1975. godine je u braku sa Mitrom, sa kojom ima sinove Daniela i Marka.

3

SCENARISTI SA KOJIMA JE SARADIVAO DUŠAN RELJIĆ

RASTISLAV DURMAN - Rođen je 1956. godine u Senti, ali se veoma brzo preselio u Novi Sad. Tu je završio i Filozofski fakultet i radio kao novinar, scenarista, urednik i reditelj na Televiziji Novi Sad. Početkom 1990-ih seli se u Slovačku, a desetak godina kasnije vraća se u Novi Sad i bavi se izdavaštvom, radio i TV produkcijom, podrškom medijima i konzaltingom, da bi 2011. dospeo na čelo Odeljenja za razvoj Radio televizije Vojvodine. Saradivao je sa novosadskim *Dnevnikom* u različitim izdanjima – *Osmeh, Neven, Strip zabavnik, Dečji Dnevnik, Edicija X-100* (u kojoj je objavljivao dela naučne fantastike pod pseudonimom *D. T. Bird*). Stripom se bavi od kraja 1970-ih. Sarađuje sa Krešimirom Zimonjićem na stripovima *Antonijus Skriptus* i *Nokak*, sa Ivicom Puljkom na stripovima *Brboslav* i *Gdesi Gdejms* i sa Borislavom Stankovićem Staborom na stripovima *Zeka Pega* i *Diogen*. Scenarista je i jedne epizode stripa *Tarzan* (crtež Goran Đukić). Autor je više televizijskih i radio drama i serija, dokumentarnih filmova, a objavio je i četiri knjige proze.

VLADIMIR NEDANOSKI – Radio je kao novinar. Objavio je knjige *Crveni bogovi Anda* (prve američke civilizacije, kosmička tradicija, *Maje, Acteci, Inke*) sa Fani Okić, Gordanom i Aleksandrom Milinkovićem, *Rašljama kroz prostor i vreme* (dnevnik radiesteziste) sa Radojem Miloševićem i Gordanom Milinković i *Psihoenergoterapija Romana Janiševskog: pomoć za vraćanje zdravlja* sa Dejanom Predovićem i Željkom Kalanju. Napisao je scenarija za dva stripa koja je nacrtao Dušan Reljić – *Neretljanski gusar* (1979. godina) i *Orion* (epizoda *Otmica fizičara*, pod pseudonimom *Vlannes*, 1983. godine).

JELENA RADOVANOVIĆ – Pod pseudonimom *Jeanette* pisala je scenarija za strip *Leptir* (1983-1984. godina). Dve epizode je nacrtao Dušan Reljić (*Tajna lože 32* i *Lažni Stradivarij*), a jednu Askanio Popović (Žrtvovani).

V. CIMPERLIĆ – Psedonim nekog od domaćih autora, koji je potpisana kao autor scenarija za dva erotska stripa koja je nacrtao Dušan Reljić i koji su objavljeni u *Zum reporteru* 1987. godine: *Dvostruki život službenika GSP* i *Do not disturb*.

MAGDA BUZUROVIĆ FON BURG – Magda je rođena 1960. godine u Boru. Diplomirala je engleski jezik i književnost. Tokom školske godine 1989/1990. sarađivala je sa *Mikijevim zabavnikom*, vodeći rubriku *Megina radionica*. Kroz ovu rubriku čitaoci su mogli da uče engleski jezik. Rubriku je ilustrovaao Dušan Reljić. Tokom ratova u bivšoj Jugoslaviji radila je za Međunarodni komitet crvenog krsta. Živila je u Beogradu. Preminula je 2013. godine.

LJILJANA SMILJANIĆ – spisateljica za decu i profesorica engleskog jezika. Najpoznatija dela su joj *Male priče iz učionice*, *Doživljaji Samija i drugara*, *Dve Ane i Dve Ane i ostali*. U *Mikijevom zabavniku* je objavljivala priče za decu, a tokom 1989. godine vodila je i rubriku *Hajde da se englezimo*, koju je ilustrovano Dušan Reljić.

DANIEL RELJIĆ – Daniel je rođen 1976. godine u Beogradu. Završio je filmsku režiju. Sa Radmilom Anđelkovićem objavio je 2002. godine roman *Grbovnik*. Pisao je naučnofantastične priče za *Politikin zabavnik*. Piše scenarija za filmove. Za Dušana je pisao scenario za strip *Balko iz Njuorderlenda* (2001).

IRINA HIRATU – grčka autorka, po čijem je scenariju Dušan Reljić nacrtao jednu epizodu stripa *Top sirop*, objavljenu 2002. godine.

NEPOZNATI SCENARISTI – nije poznato ko je autor kratkog stripa *Spasila ih greška*, koga je Dušan Reljić nacrtao za *Politikin zabavnik* 1983. godine. Dušan je nacrtao i nekoliko epizoda *Mikija Mausa i Paje Patka*. Moguće je da je scenarija napisao Fransoa Korteđani, kao što je to bio slučaj sa stripovima koje je crtao Zdravko Zupan.

4

MAGIJA SLOBODNE LINIJE I HUMORA DUŠANA RELJIĆA

Poстоји најмање неколико врста уметника stripa. Неки од њих се појаве, бlesну на kratко својом originalnošću i snagom, а затим nestanu, ili strip zamene drugom umetnošću, a mi još dugo, decenijama, pamtimo te stripovske Prometeje. Има и оних који исто тако бlesnu, а онда се не угасе сасвим, već su uvek tu где треба, они постaju неизбеžni deo stripovskog establišmenta koji sa nestrpljenjem godinama, decenijama očekuje da nekadašnja velika nada stripa stvori неко remek-del, ali живот прође у том чекању. Има и оних који у strip zalutaju, svojom upornošću, igrom slučaja, они стварају и стварају, они за час имају стотине, hiljade strana stripa, ali нешто у свему томе недостаје, nema između prizor-polja neophodnog fluida, prevelike су, a prazne sve te beline. Коначно, има и оних тихих уметника, који marljivo rade u tišini svoje radне sobe, који стварају права mala remek-dela, ali које, usled njihove skromnosti, „neetabliranosti“, današnji свет nedovoljno познаје. Такви тиhi автори никад не привуку onoliko pažnje koliko njihov rad zaslužuje, njihovi stripovi остaju razbacani по časopisima čija se imena vrlo brzo zaborave, која не skupljuju kolecionari i који се не prodaju na berzama stripa. Колико би само данас trebalo napora,ako bi uopšte i bilo moguće, pronaći sve ono што су objavili Zdravko Sulić ili Ješa Milanović? Где наћи sve te Nevene sa stripovima Stabora, Smuđe, Vukojeva, Mijatovića? Čitave generације stasavaju, а да nisu videle ni stranu stripa Ludviga Fišera. Sa Dušanom Reljićem биće drugačije. Monografija koja je pred nama оživeće sve te male i velike stripove koje је Dule crtao tokom poslednjih četrdeset godina, stripove koji су „probili led“ i osigurali место за strip u mnogim atipičnim

redakcijama i časopisima. Nama ostaje još да се nadamo да се на овоме неће завршићи i да ћемо uskoro Duletove stripove читати i u albumima *Dekamerona*, *Družine Kliker*, *Balka* u *Njuorderlendu*.

ISTORIJSKA POZADINA

Da бисмо разумели Reljićev razvoј kao autora i kao уметника, neophodno je sagledati i okolnosti које су doprinisile том развоју, као i one које су запретиле да га зауставе. Историја домаћег stripa posle Drugog svetskog rata dinamičна је i kompleksna. Dušan Reljić, rođen 1948. године, сведочи о тој историји, прво као неко ко се zaljubio у strip, онда као млади неafirmisani autor који је из провинције дошао у prestonicu, затим као представник mejnstrima i napokon као неко ко је izgradio sopstveni autorski izraz.

Osamdesete godine dvadesetog veka s правом се označавају златним добом jugoslovenskog stripa. Barem неколико razloga uslovilo је ову појаву. Nakon što је „prvo zlatno doba“ домаћег stripa u svom zenitu prekinuto izbijanjem Drugog svetskog rata, strip se само povremeno javљао tokom narednih godina, било u listovima који су izlazili tokom okupacije или u narodnooslobodilačkom pokretu (spomenimo само stripove lve Kušanića), te uglavnom u виду reprinta predratnih izdanja tokom првих poratnih meseci.

Nакон kratке pauze uslovljene iniciјалном negativnom percepcijom stripa od стране нове власти, strip се tokom pedesetih godina postepeno razvijao како у деčjoј i omladinskoј štampi, tako i u dnevним listovima i specijalizovanim časopisima, од којих је posebno место zauzimao zagrebački *Plavi vjesnik*. I tokom ове, „srednje“ фазе развоја

domaćeg stripa javljaju se pojedini značajni autori, kako oni okupljeni oko spomenutog *Plavog vjesnika*, tako i autori koji dobijaju šansu da objave svoje stripove u novopokrenutom omladinskom listu *Kepec*, u reviji *Pingvin*, u ediciji *Nikad robom* i drugim listovima. No, uprkos neretko visokim dometima i sve brojnijim domaćim autorima, očigledno je da se tokom pedesetih i šezdesetih godina još uvek nisu stekli uslovi za ekspanziju domaćeg stripa nalik na onu koja se desila dvadesetak godina pre i koja će

se ponoviti dvadesetak godina kasnije. Na strip se još uvek gledalo prvenstveno kao zabavu za decu i tinejdžere, pa mnogi vrsni autori koji u stripu doživljavaju afirmaciju, relativno brzo prelaze na druge oblike umjetničkog i profesionalnog izražavanja.

Krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih na strip se u pojedinim političkim forumima ponovo nepovoljno gleda, pa se, proglašavajući strip za šund, uvode dodatni porezi, koji će u mnogome paralizati izdavačku delatnost tokom narednih godina. Međutim, u isto vreme potvrđuju se dva nova centra jugoslovenskog stripa – Novi Sad i Gornji Milanovac, koji će igrati ključnu ulogu u eksploziji strip-izdavaštva u drugoj polovini sedamdesetih i tokom osamdesetih godina dvadesetog veka.

No, iako suočen sa brojnim izazovima, strip

Tridesetih godina crtači su se bavili profesionalno stripom usput radeći karikature, ilustracije ili reklame. Dve decenije kasnije prilike su se bitno promenile. Stripom se sada bave karikaturisti i ilustratori kao sporednom delatnošću. Iz tih razloga revije koje su pokretane, i bile kraćeg ili dužeg veka, temeljile su svoju uređivačku politiku na uvoznom i repriznom stripu.

Zdravko Zupan. Strip u Srbiji 1955-1972. Projekat Rastko, 2006.

Međutim, nakon 1966. godine zamjetno je osipanje kreativne energije zbog odluke mnogih autora da se okušaju u drugim oblicima umjetničkog izražavanja, privremeno ili trajno zanemarujući strip, ali i zbog promjene uređivačke politike „Plavog vjesnika“ koji odsad sve više prostora posvećuje specifično tinejdžerskim temama, nauštrb uvoznog i domaćeg stripa.

Lidija Butković. Plavi vjesnik (1954. – 1973.). Stripforum, XXXX.

u Jugoslaviji u drugoj polovini pedesetih i prvoj polovini šezdesetih godina, imaće nezaobilazan značaj u stasavanju jedne nove generacije autora stripa rođenih posle Drugog svetskog rata, koji će se kreativno razbuktati upravo tokom drugog zlatnog doba jugoslovenskog stripa, koga bismo uslovno mogli ograničiti sa dva značajna datuma – pojavom prve epizode *Kurira Mladena Vlade Dubravčića* i Slavke Bošnjaković u *Zlatnom klikeru* broj 1 (januar 1975.) i početkom rata u Jugoslaviji 27. juna 1991. godine. No, još jedan događaj predstavljaće ključni preduslov za razvoj domaćeg stripa, iako to, u početku, neće imati za cilj. Naime, 1968. godine, upravo onda kada je domaće stripsko izdavaštvo počelo da upada u krizu, novosadski *Dnevnik* pokrenuće dve edicija stripa – *Lunov magnus strip* i

Šta je u stvari strip? Strip je tekovina moderne kapitalističke industrije „javnog mnjenja“, kapitalistički organizovane publicistike, na koju je imala uticaja filmska industrija - pozajmljujući stripu neke od svojih tehničkih elemenata, kao što su nepokretne pojedinačne slike, koje, pomicane, daju utisak slike koja se vremenski razvija. Uz pomoć oskudnog teksta, niz crteža poređanih jedan uz drugi, treba da ispriča neku anegdotu, fabulu ili radnju. Kolevka tog novog roda „publicistike“ ili „umetnosti“ je Amerika, zemlja „nemogućih mogućnosti“ jurnjave za zaradom, serijske proizvodnje i serijskog života, gume za žvakanje, butlegerstva, kitnepinga, linča i kriminalnih filmova. Strip je naišao odmah ne samo na potrošače, nego i na propagatore. Čitaoci, govorilo se, nemaju vremena, ni energije, ni strpljenja da naširoko i nadugačko čitaju, nego hoće da dobiju lektiru sažeto, skraćeno, pikantno, takoreći kao neku začinjenu konzervu „intelektualne hrane“. Prosto čovek, uz jelo ili uz kafu, jednim pogledom obuhvati čitavu priču. Procvetala je industrija strip-„literature“. I ovde, kad vešto kad neukusno crtane, kvazifilmske sličice, sa figurama iz čijih usta izviru napisani „razgovori“, a iz čijih glava se dime „misli“, preplavile su dnevne listove a potom punile specijalne strip-„knjige“, i prešle u Evropu, te stigle i u Jugoslaviju u ona blažena vremena kad je vlastodršćima bilo stalo da narod što manje misli i razume. Divno bi bilo čovečanstvo koje bi se hranilo takvom intelektualnom erzac-hranom, koje bi literaturu uzimalo u strip-pilulama!

Jovan Popović. Crnoboržjanska erzac-roba na književnom tržištu. Borba, subota, 5. januar 1946.

Zlatnu seriju. Zapravo, uz Srećka Jovanovića u Gornjem Milanovcu, jednog od pokretača i ključnu osobu *Dečjih novina*, u Novom Sadu na scenu stupa Mitar Milošević, kao urednik zaslužan za pokretanje dve navedene edicije. Nekoliko je značajnih faktora povezanih sa Mitrom Miloševićem – pre svega on je uvaženi učesnik narodnooslobodilačkog rata, zatim ugledan pisac omladinskih ratnih romana, a naposletku i čovek koji, pod pseudonimom Frederik Ešton, objavljuje brojne i veoma popularne roto-romane o avanturama Luna kralja ponoći. Upravo ovakva ličnost mogla je svojim autoritetom da podrži razvoj industrije stripa. Dodajmo ovoj tvrdnji i činjenicu da su, početkom sedamdesetih godina prošlog veka, vojvođanske vlasti osloboidle strip od plaćanja dodatnih nameta koji su se plaćali u užoj Srbiji, napravivši tako manevarski prostor za izdavače sa područja Vojvodine (uz *Dnevnik* to je još bio i *Forum*).

Još jedna bitna okolnost za razvoj domaćeg stripa bio je promenjen društveno-politički odnos prema stripu od sredine sedamdesetih godina 20. veka (dakle, svega nekoliko godina nakon što je strip proglašen za šund). Nekoliko faktora je tome doprinelo. S jedne strane, ljudi od političkog poverenja, kao što je bio pomenuti Mitar Milošević, ne samo da su stali u zaštitu stripa, već su i značajno doprineli njegovoj popularizaciji i prihvatljivosti. U doba ekonomске krize koja se javila sedamdesetih godina, strip se pokazao kao izuzetno profitabilna „roba“, što je bila činjenica koja se više nije mogla zanemarivati. Tendencijama relaksacije odnosa u društvu (nakon zaoštravanja početkom decenije i čistke liberalnih snaga), koje su uključivale i muziku, film, štampu, pridružio se i strip. Posebno snažnu ulogu u promociji/prihvatanju stripa odigrali su studentski i omladinski listovi, kao

što su bili *Student*, *Vidici*, *Polet*, *Glas omladine*/*Stav*. (Sličnu ulogu dve decenije ranije imali su pionirski i školski časopisi. Izgleda da je i priroda časopisa, odnosno njihova ciljana publika, diktirala koji će stripovi biti „mejnstrim“.) Paralelno sa kinematografijom i kulturom spomenika, strip o narodnooslobodilačkoj borbi, prisutan gotovo u svim strip-časopisima, zapušio je usta potencijalnim kritičarima. I najzad, o stripu je počelo da se kritički piše,

U jesen 1971. godine održan je kongres kulturne akcije u Kragujevcu. Tom prilikom su na lomači spaljivana „šund“ izdanja. Ovaj neshvatljivi čin izazvao je oprečne reakcije javnosti. Pa ipak, 29. decembra 1971. Zakon je izglasан u paketu, pod rogovatnim i malo indikativnim imenom, „Zakon o izmenama i dopunama o republičkom porezu na promet robe na malo“. Po tom Zakonu republički porez na promet knjiga, brošura, novina, časopisa itd., ustanoven je na 31,5%. Od tog republičkog poreza oslobađaju se proizvodi koji su od posebne društvene i kulturne vrednosti, a njih „utvrđuje republički organ uprave nadležan za poslove kulture“.

U jednom napisu na ovu temu, koji je pod naslovom „Optuženi se brane“, tog leta izašao u jednom uglednom nedeljniku *Mitar Milošević*, glavni i odgovorni urednik publikacija „Dnevnika“ primetio je da stripovi ove kuće „imaju moralnu vizu u osam evropskih zemalja, ne i kod nas“, upozorivši istovremeno, da će „eventualnim gašenjem nekih komercijalnih izdanja nestati i dotacije informativno-političkim edicijama“. A prof. Tomislav Ketig, urednik za izdanja na srpskohrvatskom jeziku novosadskog „Foruma“, izneo je mišljenje da su „zakonske mere protiv šunda potrebne, da ih ceo svet primenjuje, ali ni tako naglo, ni toliko drastično, ni sa toliko potresa. Ovakvo rešenje ne može da bude uspešno, jer nije celovito. Treba povući demarkacionu liniju između očigledno neophodne zabave i očiglednog šunda“.

Zdravko Zupan. Strip u Srbiji 1955-1972. Projekat Rastko, 2006.

strip je sve više promovisan kao „deveta umetnost“ i, posledično, prvenstveno mladi umetnici prihvatali su strip kao jedan od načina umetničkog izražavanja. U Zagrebu se javlja *Novi kvadrat*, u Beogradu *Beogradski krug 2*, u Novom Sadu *FONS*, zatim nastaju autorske grupe *Tuš*, *SARST* i druge, umetnici koji se bave stripom okupljaju se i u drugim sredinama.

Za uspeh stripa zasluzni su još i sve razvijenija distribucija, u kojoj je prednjačio *Dnevnik*, kao i domišljata komercijalna i marketinška politika (npr. distribuiranje remitende u Primorju tokom letnjih meseci, štampanje plakata sa likovima popularnih junaka, albumi sa sličicama, pokretanje brojnih

„specijalnih“ i „vanrednih“ edicija, na koje se nisu plaćali porezi, itd.). Određen značaj imalo je i dalje prisustvo stripa u školskim časopisima, naročino onih izdavača koji su imali i ozbiljnu produkciju stripa, kao što su *Dnevnik* i *Dečje novine*.

Spomenute dve izdavačke kuće, kao i *Forum*, angažuju i prve profesionalne autore stripa, a veoma visok profit od prodaje stripa omogućava i angažovanje velikog broja spoljnih saradnika, motivisanih relativno niskim kriterijumima i visokim honorarima. Velika popularnost pojedinih stranih stripova dovela je do angažovanja domaćih autora na radu na licencnim stripovima, što ipak nije uvek rezultovalo naročitim kvalitetom, ali jeste angažovalo veliki broj autora. Kada je strip dotakao sam produzioni vrh početkom osamdesetih, čini se da je hiperprodukcija dovela do određene saturacije kod najkvalitetnijih autora, pada kvaliteta domaćeg stripa, ali i preterane ambicioznosti izdavača. Tako u to vreme većina izdavačkih kuća pokreće sopstvene serijale, koji su svi po pravilu bili kratkotrajni, kratkim rokovima dovodili autore u iskušenja, a krajnji rezultat je bio strip neujednačenog kvaliteta.

Iako je izbijanje rata u Jugoslaviji označilo kraj jedne ere i u stripu, postavlja se pitanje šta bi se sa domaćim stripom desilo da do rata nije došlo. Čini se da je preterana komercijalizacija stripa početkom osamdesetih godina prošlog veka nanela veliku štetu domaćem stripu. S jedne strane bile su velike izdavačke kuće sa uređivačkim politikama nedoraslim trenutku, sa druge mali izdavači, entuzijasti i znaci, čija izdanja nisu mogla da budu ni tržišno održiva, niti vidljiva u poplavi komercijalnog stripa. Autorski strip iz spomenutih kružaka nije mogao da se nosi sa komercijalnim stripom, a i mnogi autori kao da su brzo iscrpeli potrebu izražavanja kroz strip i tretirali ga samo kao privremenu stvaralačku fazu. Mnogi vrsni autori, koji su nastavili da se bave stripom, bili su prezauzeti radom na licencnim stripovima i nisu imali vremena za rad na autorskom stripu. Tek stasali autori bili su odmah uključivani u iste komercijalne i licencne serijale (mada je bilo i pozitivnih izuzetaka, kao što je list *Stripoteka*). Na stripu su bili angažovani i brojni stvaraoci koji strip niti su voleli, niti razumeli. Moglo bi se zaključiti da se domaći strip krajem osamdesetih godina našao u fazi dekadencije

i da mu rat i nije bio potreban da bi sam sebe uništio. Krajem te decenije prvi domaći autori dobijaju priliku da rade za strane izdavače i takvi su po pravilu bili izgubljeni za domaći strip.

Početak rata nije samo uništio industriju stripa. On se neminovno odrazio i na lične sudbine autora stripa. Neki su dospeli na socijalnu marginu, jedva uspevajući da prežive radeći najteže manuelne poslove. Neki autori izgubili su život u ratovima koji su potresli bivšu Jugoslaviju (Ivica Mitrović). Mnogi su bili prinuđeni da emigriraju, suprotstavljajući se na taj način ratnim poklicima nacionalnih ekstremista ili tragajući za boljom egzistencijom.

Tokom ratne decenije strip je dospeo na marginu, ali uz sve negativne konsekvenke, bilo je i svetlih momenata. Alternativni strip, veoma skrajanut u SFRJ, mogao je mnogo lakše da preživi i da se razvija u novonastalim okolnostima. Regularna izdanja državnih izdavačkih kuća zamjenjena su fanzinima, koji nisu bili zanimljivi do juče etabliranim autorima naviklim na visoke honorare, ali su otvorili prostor novoj, četvrtoj generaciji autora, koji će pravu afirmaciju doživeti u novom milenijumu.

Kratak sažetak istorije domaćeg stripa neophodan je i za razumevanje dela Dušana Reljića. On je odrastao i zaljubio se u strip čitajući stripove „druge“ generacije, najviše u *Malim novinama* i *Politikinom zabavniku* tokom pedesetih i šezdesetih godina prošlog veka. I sam postaje jedan od pripadnika naredne generacije, koja počinje da stvara sedamdesetih, a punu afirmaciju doživljava osamdesetih godina. Jedan je od osnivača *Beogradskog kruga 2*. U jednom periodu svog stvaranja radi prvo na domaćem komercijalnom serijalu, a zatim i na licencnom stripu, što mu sve ostavlja malo prostora za autorski strip. Konačno, i Dušan, proteran ratnim zbivanjima, napušta Jugoslaviju i karijeru uspešno nastavlja u inostranstvu tokom devedesetih godina i tokom prve decenije novog milenijuma.

POČECI

Dušan Reljić je rođen 1948. godine u Novom Sadu. Godina rođenja i Novi Sad Dušana vežu za još pet autora stripa, koji su Dušanovi vršnjaci i koji su, svako na svoj način, vezani za Novi Sad. Najstariji je Milan Bukovac (Futog, 1947), najmlađi su Radič Mijatović Miša (Mramorak, 1949) i Dušan Dimitrov (Novi Sad,

1949), dok su Nikola Maslovara (Odžaci, 1948) i Dušan Vukojev Duda (Borovo, 1948) rođeni iste godine kao i Dušan. Bukovac, Dimitrov, Vukojev i Mijatović su najveći deo svog života i radnog veka proveli u Novom Sadu, a Maslovara je svoju profesionalnu karijeru započeo u ovom gradu, u kojem se i školovao i tokom dve decenije ostao profesionalno vezan za njega. Dušan Reljić svoj prvi profesionalni angažman dobija upravo u svom rodnom gradu, u časopisu *Veseli svet*. Sva šestorica stasavali su profesionalno uz srodne uzore i njihov umetnički rad ide veoma sličnim putanjama – iako većina u početku karijere radi i realistički i karikaturalni strip, brzo karikaturalni strip dobija primat. Sem stripom uspešno se bave i karikaturom. Nakon što objave po neku ilustraciju još veoma mladi, većina prvu priliku da objavi strip dobija od strane *Dečjih novina*. Kroz rad i usmerenje ovih autora (ali i ne samo njihov) možemo da naslutimo i o dominantnim uticajima na generacije rođene neposredno nakon rata, koje su odrastale na stripovima

dostupnim u to vreme – prvenstveno one objavljivane u *Kekecu* i *Politikinom zabavniku*. Već na buduće autore rođene naredne decenije snažan uticaj imaće edicije kao što su *Crtani romani* i *Panorama*, sa dominantnim vestern i avanturističkim stripom, koji će biti i veoma rasprostranjen među delima koje su stvorili autori treće generacije. Spomenuta šestorka praktično se nije bavila vesternom. Svaki od njih na svoj i vrlo originalan način zauzima značajno mesto u domaćoj umetnosti humorističkog stripa.

Kako je Dušanov otac bio vojno lice, porodica se vrlo brzo po Dušanovom rođenju seli u Banjaluku, gde Dušan završava osnovnu i srednju školu, intenzivno se bavi sportom i zaljubljuje se u strip. Više decenija kasnije, tokom svojih „grčkih godina“ biće u prilici da spoji svoje dve ljubavi – sport i strip tokom rada na stripu *Oli i Pija*.

Do prvog kontakta sa stripom došlo je putem *Politikinog zabavnika*, koga je Dušan nestrpljivo isčekivao pred kioskom u Banjaluci

Sportom sam se počeo baviti još kao klinac od 15-ak godina. Prvo je to bila atletika. Trčao sam bez patika na 100 metara 11,2 sekunde, bacao disk, kopljep, kuglu i kladivo. I sve to bez trenera. Tada ih u Banjaluci nije bilo. Trenirao sam kasnije džudo, karate i boks. Kažu da sam bio prirođan talent. Izgledao sam starije od 15 godina, adolescentno svestan mog mišićavog torza, pa su mi se prelepe Banjalučanke nabacivale ne znajući da sam još nevin.

U bokzerski klub *Slavija* me je odveo sa korza, ustvari dovukao, posle Premuša, naš najbolji teškaš Dragan Batar, gromada od skoro dva metra, jedna od legendi Banjaluke, držeći me za vrat. Mislio sam da će da me bije, jer je celo vreme mumlao u bradu nešto kao: „Sad si moj. Najzad sam te našao.“ U stvari, video me je kako sam građen, pa je poželeo da me vidi u klubu. Pokazao mi je pred ogledalom kako se drži gard, rekao mi je da vežbam a on ode da sparinguje sa nekim dugonjom. Ja, onako, ispod oka, mlatarajući pred ogledalom, u odrazu ogledala primetih da ima otvoreni pleksus. I smislih ratni plan. „Ja ću tebe u burag!“ – pomislih.

Kad me je pozvao u ring, da me isprobira, ja primenih ratni plan. On počne da srušta desnu ruku, a ja, kao, pođem da ga opet udarim u pleksus, on spusti ruku, malo podigoh levicu i onako, iz lakta, drmnem ga u bradu. On zaleluja. Zamislite, levicom, a ja dešnjak. Neki klinci, njegovi fanovi, koji su ga uvek pratili u stopu, jer je bio lokalni heroj, videše to kroz prozor. Sutradan puče glas po Banjaluci: „Dule Reljić tukao Batara!“ I znate li šta se posle desilo? Prilazile su mi sve vođe bandi iz Banjaluke i okoline, sa ponudom da se biju sa mnom, da me izlome, zaplave oči (mada sam plavook) ili šta ti ja znam, da bi kasnije mogli da kažu: „Izmesio sam, znate, onog Reljića, koji je nokautirao Dragana Batara.“

Zahvaljujući jeziku (i to maternjem, koji mi je jedino tada bio draži od goveđeg) i ubedljivanju da za to nema nikakve potrebe, nisam se sa njima šaketao, ali sam zato stekao poverenje i ugled tih nekadašnjih hajduka i vitezova, kada je još važio nekakav kodeks ponašanja, časti i poštovanja protivnika. Sećam se jako dobro kada mi je, na poznatom banjalučkom korzu, prišao vođa najveće banjalučke bande i sa puno poštovanja pitao da li bih mu dozvolio da izvede u šetnju na korzo moju rođenu sestruru. Osećao sam se tada kao Al Paćino u *Godfather-u* i dao sam pristanak. Posle sam slušao sestrine pritužbe da je tip bio jako pristojan, čak previše, da se prema njoj ophodio sa puno poštovanja, ali da nedelju dana šetanja korzom nije ni pokušao da je poljubi, pa mu je brzo dala nogu.

Boks sam brzo napustio. Da se ne bi primetilo da nemam pojma. Dobro, možda se ovde malo šalim.

Predrag Đurić. Intervju sa Dušanom Reljićem. Strip vesti, 2017.

(slično su se ponašali i mnogi drugi domaći autori stripa – novi brojevi izdanja stripa su se sa nestrpljenjem isčekivali i da je neko pedesetih i šezdesetih godina mogao da obide sve te kioske širom Jugoslavije neposredno pre nego što stigne nova isporuka štampe iz Beograda ili Zagreba, sigurno bi pred njima pronašao barem desetak kasnije renomiranih autora).

U *Politikinom zabavniku* tih godina dominiraju stripovi o Flašu Gordonu, Džoniju Hazardu i Mandraku, a povremeno se objavljaju i stripovi domaćih autora – Ludviga Fišera, Đorđa Lobačeva, Božidara Veselinovića i nesumnjivo su ostavili utisak na mladog Dušana. Ali, pre svega, *Politikin zabavnik* donosio je redovno i Diznijeve stripove, iste one koje će i Dušan tridesetak godina kasnije stvarati.

Kao svoje najveće uzore u doba kada se kreira čitalačka i stvaralačka svest, Dušan ističe Harolda Fostera i Aleksa Rejmonda, a nakon njih i Frenka Robinsa, Stena Drejka, Džima Holdaveja, Viktora de la Fuentea, Đorđa Kavacana... Zanimljivo je da među njima, sem Kavacana, nema autora koji su se bavili karikaturalnim stripom i koji su bili vrlo prisutni u štampi u to vreme, ali ne i u *Politikinom*

„Politikin zabavnik“ i stripovi koji su objavljivani u njemu imali su veliki uticaj na Reljića.

Prve karikature Reljić je objavio u novosadskom „Veselom svetu“ 1968. godine.

zabavniku i, verovatno, drugim revijama koje su bile dostupne u Banjaluci.

Kako sam navodi, Dušan je svoje prve crteže crtao po očevim knjigama, a prvi strip nacrtao je na poslednjoj stranice sveske iz matematike, za šta je od strane nastavnika „nagrađen“ jedinicom. To, naravno, nije obeshrabriло dečaka da i dalje još upornije stvara. Prvu ilustraciju, još kao srednjoškolac, objavljuje u sarajevskim *Malim novinama*.

Nakon završene srednje škole, 1967. godine, Dušan odlazi na

studije u Beograd i upisuje studije filozofije i sociologije. Živi kod tetke, majčine starije sestre, koja je tada bila udata za poznatog slikara starog Beograda, Luku Mladenovića. No, ubrzo se predomišlja i pokušava da upiše Akademiju umetnosti, ali biva odbijen.

U to vreme, na prelazu između sedme i osme decenije XX veka, gašenjem nekih časopisa specijalizovanih za strip, bilo je sve manje prostora za domaće autore, pa su se mnogi okrenuli drugim vidovima stvaranja. Tek u *Dečjim novinama* još uvek ima prostora za domaće autore. Ali i ova kuća ukida veći broj svojih revija stripa i usmerava rad najviše ka stipu o Mirku i Slavku, kojeg prati vrtoglava popularnost. Dakle, vreme kada bi Dušan Reljić trebao da debituje svojim prvim stripom – već mu je dvadeset godina, nije povoljno za mlade i neafirmisane autore. Stoga će kao autor

Dušan debitovati 1968. godine u svom rodnom gradu, duduše ne kao autor stripa, već kao autor karikature. *Veseli svet* je edicija izdavačke kuće *Dnevnik*, koju kao urednik potpisuje Mitar Milošević i koja „izlazi mesečno i donosi izbor jugoslovenskog i stranog humora, najbolje šale, karikature i anegdote iz celog sveta i jedinstvena je ove vrste“.

Uporedo sa radom na karikaturi i studiranjem, Dušan se veoma uspešno bavio i muzikom. Sa oktetom Radio televizije Beograd snimio je 11 ploča, nastupao je na Beogradskom proleću, pevao u horu *Ivo Lola*